

УЗАГАЛЬНЕНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОЛОГІЧНИХ ТА КОМПОЗИЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРАВОСЛАВНИХ НАДГРОБКІВ

Національний авіаційний університет

У статті висвітлюються питання узагальнення існуючих термінологічних понять щодо класифікації православних надгробків за типологічними та композиційними характеристиками. Словник термінів і понять сакрального мистецтва постійно видозмінюється. Деякі визначення, розглядаються у відповідності з існуючими принципами проектування надгробків.

Постановка проблеми. У наявних вітчизняних літературних джерелах відомості про сакральні об'єкти поховань, зокрема про однозначність термінологічних понять та єдину класифікацію типологічних та композиційних характеристик православних надгробків обмежені, а часом і досить заплутані. Враховуючи значення вивчення, збереження і реставрації сакральних об'єктів культурної спадщини, вищезгадані питання можна вважати досить актуальними, а їх розв'язання своєчасними. В першу чергу це стосується найбільш розповсюдженого об'єкта – надгробного пам'ятника або надгробка.

Загальновідомим сьогодні є факт відсутності навіть самої естетичної концепції православного надгробка, як малої архітектурної форми, невід'ємного елемента культурної спадщини нашого народу. Особливо тривожною є ситуація проектування сучасних надгробків, яка засвідчує недостатність у проєктантів знань щодо особливостей типології, дотримання канонічних правил проектування і зведення, композиційних засад та синтезу пластичних видів мистецтва в цій справі. Тому розв'язання вищезгаданих питань і складає суть проблематики даної публікації

Завдання. На основі типологічного аналізу історичного досвіду проектування і побудови православних надгробків скласти системну класифікаційну модель за типологічними та композиційними особливостями. Охарактеризувати основні з них.

Викладення основного тексту. Кладовище – ділянка території, спеціально призначена для поховання померлих або їх праху після кремації. Поховання в землі – Древній і найбільш поширений спосіб поховання. Місце поховання притому завжди помічалось надгробним знаком.

За свідченням археологів перші надгробні пам'ятники, які були знайдені, встановлювалися ще в кам'яному віці. Звичайно, це були кам'яні брили, без будь-якої обробки, що практично не відрізнявся від звичайних

осколків гірських порід. Але з часом у своєму еволюційному розвитку людина знаходила нові способи позначити місце поховання. Надгробок отримував досконаліші форми, нерівності затиравалися, обтісувалися. Окрім каменя людина намагалася використовувати дерево та інші матеріали.

З появою феодального устрою зовнішній вигляд надгробка поступово змінювався. Соціальний фактор став відігравати помітну роль, підкреслюючи статус померлого. Спеціалізовані майстерні, що згодом з'явилися, мали дотримуватися певних правил, і надгробок феодала, наприклад, істотно відрізнялося від надгробків простих людей. Завдяки досвіду цехових майстрів надгробні пам'ятники добре оброблялися і почали набувати рукотворних рис сакральної скульптури, прогресували нові способи виготовлення надгробків, змінювалися засоби їх обробки. Саме за феодальну добу звичайні кам'яні брили набули геометричних рис, вони вже прикрашались орнаментом, доповнювались письменами. До виготовлення надгробка почали відноситися як до мистецтва і ремесла. Збереглося і набуло статусу соціальне розшарування. Могили селян, ремісників завершувались дерев'яним, рідше кам'яним хрестом або недорогим надгробком. На могилах знаті можна було бачити справжні витвори мистецтва. Кам'яні плити ретельно відшліфовувалися, рельєфно наносився орнамент, крім того, вже використовувалося залізо, кольорові метали, в оздобленні навіть дорогоцінні метали.

Дослідники розвитку надгробка з Київської Русі до теперішнього часу, відзначають різноманітність їх типів і форм. Еволюція в цілому відбувається досить активно, як у часовому, так і географічному просторі. Органічний зв'язок надгробного пам'ятника з основними видами мистецтва – архітектурою, скульптурою, живописом, декоративно-прикладним мистецтвом – зумовлював участь даного ремесла в національно-культурному розвитку. Творці меморіальних пам'ятників, як правило, чітко орієнтувалися в особливостях культури свого часу та відтворювали її в роботах. Вони Аналізуючи творчий доробок своїх попередників вони відображали нові соціальні віяння, що виявлялися в той або інший період

У сакральній православній меморіальній культурній спадщині українського народу збереглося чимало об'єктів, які можна вважати перлинами художньої творчості. Наприклад, до них, окрім скульптурних пам'ятників, над якими працювали талановиті скульптори, належать й різні архітектурні об'єкти поховань, невеликі храми та каплиці, оригінальні гробниці та склепи, зведені за проектами відомих архітекторів. Багато надгробків, виконувалися і народними умільцями-аматорами з використанням різноманітних матеріалів, за певними композиційно – стильовими правилами. Так, наприклад, на похованнях м. Києва, зокрема Лук'янівського меморіального заповідника, найпоширенішою є композиційна схема, де основними елементами виступають вертикальні хрести, стели або скульптурні зображення та горизонтально розташовані плити або квітники, які, в свою

чергу, огорожені ґратами з хвірткою. Другорядними елементами виступають лавки та столики.

Як вже було відзначено, найбільш масовими є надмогильні пам'ятники або надгробки. Різноманітні за типами і композиційною побудовою, формою, символікою, масштабом, матеріалом, технікою виконання, аскетичні й багато декоровані – вони визначають загальний образ кладовища. Певне враження щодо розуміння художньо-пластичних та конструктивних особливостей надгробків Лук'янівського кладовища дає таблиця 1.

Враховуючи кількість формотворчих факторів, що визначають естетичні якості надгробка як архітектурного художньо-монументального твору доцільно провести його структурний аналіз в системі існуючих сакральних об'єктів (таблиця 2).

Виділивши з загальної номенклатури сакральних об'єктів надмогильні пам'ятники, або надгробки, перш за все класифікуємо їх за трьома основними ознаками, а саме:

- за матеріалом;
- за положенням у просторі;
- за функціональним призначенням.

Переслідуючи мету класифікувати надгробок за типологічними та композиційними особливостями, звичайно, відзначимо, що головними визначниками, які формують естетичну якість надгробка, виступають форма та положення у просторі. З таблиці наочно видно, що основним формотворчим елементом і одночасно засобом композиції є надмогильна плита у своїх різновидах і комбінаціях. Незважаючи на суттєві відмінності щодо форми і положення в просторі об'ємно-просторових різновидів надмогильних пам'ятників, вважаємо за доцільне не залишати останні поза увагою у класифікаційній процедурі, що дозволяє нам системно охопити і графічно представити типологічні та композиційні аспекти формотворчого процесу.

У загальному, скоріше як побутовому розумінні, під поняттям надгробок розуміють могильні плити, надгробний пам'ятник, надгробний камінь, а також скульптурні та архітектурні форми, що встановлюється на могилі для увічнення пам'яті померлих. Коротко охарактеризуємо основні з них.

Коли ми говоримо про пам'ятник, в основу якого покладено плиту, треба мати на увазі, що плита може мати вертикальне і горизонтальне положення, бути прямокутною, трапецієвидною, багатокутною, з гострими і заокругленими ребрами, а за основними лицьовими обрисами – довільної форми.

Горизонтальні плити плані й перерізі переважно мають форму правильних прямокутників, з фасками по периметру чи без них; хоча це й не обов'язкова вимога, можливі інші геометричні інтерпретації.

Горизонтальна плита може розташовуватись на базі; на землі (база знаходиться дещо нижче рівня землі); плита може бути одного розміру і подібної форми з базою, а може й відрізнятись від неї; містити різні

барельєфними або горельєфними зображення; горизонтальна плита, як правило, не потребує завершення. До об'єктивних закономірностей можна віднести те, що плита завжди розташована в одній площині; може бути виконана з одного або різних матеріалів з базою.

Ми перерахували найбільш суттєві характеристики. На практиці ж горизонтальні плити мають безліч дрібних, несуттєвих відмінностей, які у формотворчому процесі є додатковими. Декоративні аксесуари (символи, епітафії, зображення, підписи, орнаменти) горизонтальних плит, як правило, мають форму і пластику барельєфів чи горельєфів.

Вертикальна плита являє собою являє собою геометричну форму, зазвичай у вигляді прямокутної призми, зрізаної піраміди, у яких один вимір по висоті суттєво відрізняється від двох інших. Плита також може бути виконана з одного або різних матеріалів з базою, мати різні види з'єднань. Основними матеріалами для виготовлення плит є граніт та мармур, бетон, рідше – метал. Вертикальні плити умовно класифікуються за такими видами: стела, обеліск, колона.

Стела – вертикально встановлена плита з написами, розписами або рельєфними зображеннями. Відрізняються стели розмірами, геометрією, стильовими рисами, дизайном – від плоскої до кубічної форми, від чотирикутної до округлої і т. п.

Обеліск – гранчастий стовп, що, звужуючись догори, має пірамідалне завершення. Ставляться обеліски в основному на братських могилах, та на могилах видатних особистостей.

Колона – кругла або багатогранна вертикально витягнута геометрична форма, у більшості випадків складається з увінчаного капітеллю фусту (стовбура), що спирається на базу. Розповсюдженою є версія, що походження колони пов'язане з символікою природних форм, зокрема – дерева.

Особливого представлення плита трапецієвидна не потребує, зовні вона виглядає, як звичайний її прототип – горизонтальна плита, відмінним є те, що висота в узголів'ї більша за висоту підніжжя. Винятком можуть бути форми, виконанні яких використовуються поєднання матеріалів.

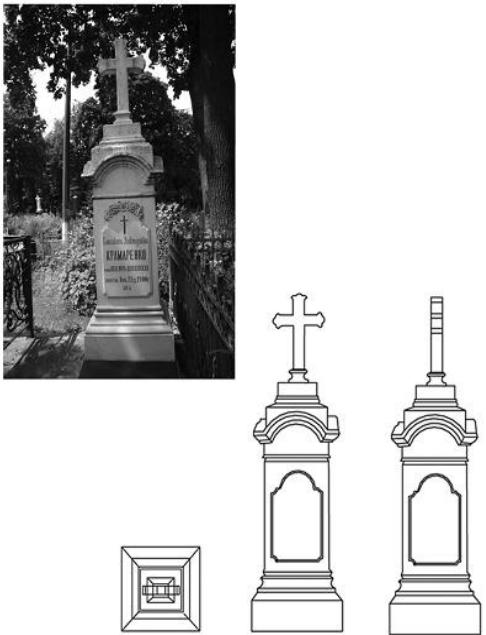
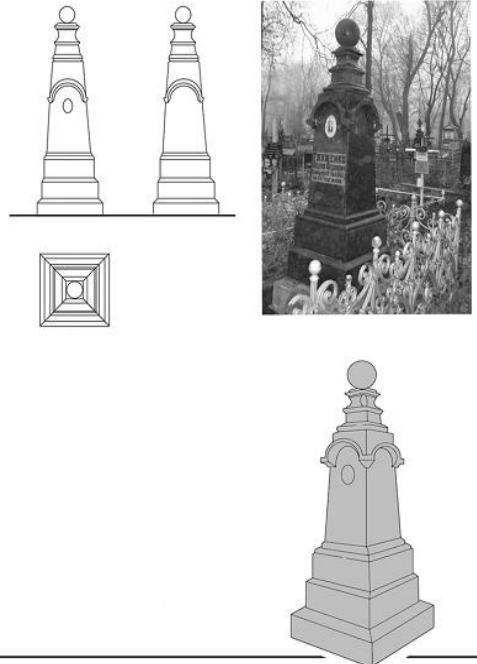
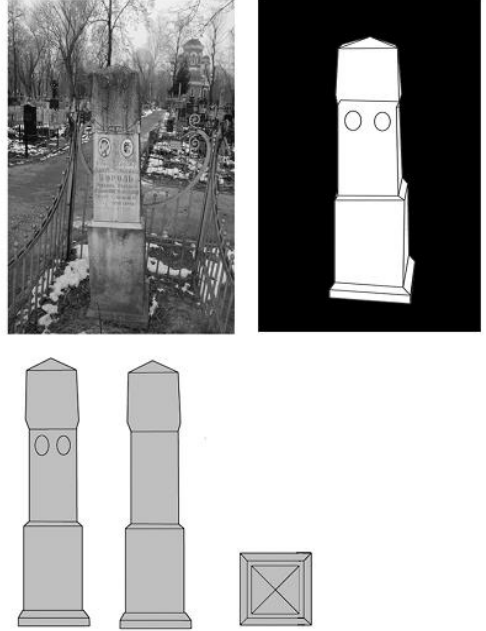
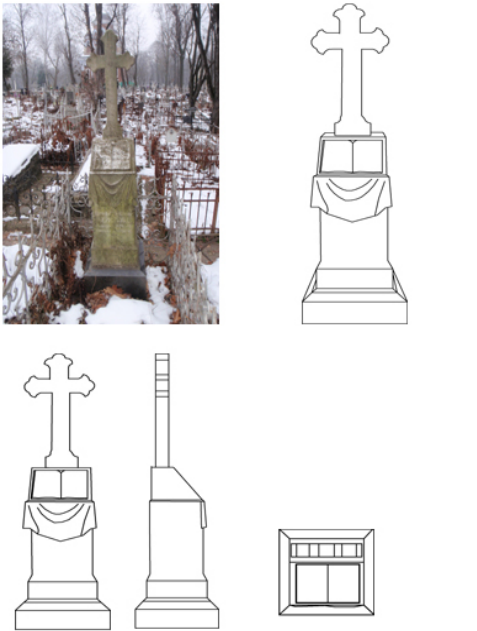
Наведена характеристика горизонтальних, вертикальних, та трапецієвидних плит є основою для їх проектування і реставрації. Крім вищезгаданих існують комбіновані різновиди плит, наприклад, плита з підголівником.

Висновок. Ми не ставили завдання в рамках даної публікації провести детальний аналіз надгробків за всіма основними класифікаційними ознаками. Ми свідомо не розглядали композиційне і змістовне значення аксесуарів сакрального характеру. Це складовою частиною входить до системної графічної моделі, наведеної в таблиці 2, яка може слугувати свого роду програмою подальших досліджень малої сакральної архітектури та функціонально-оздоблювальної пластики.

Література

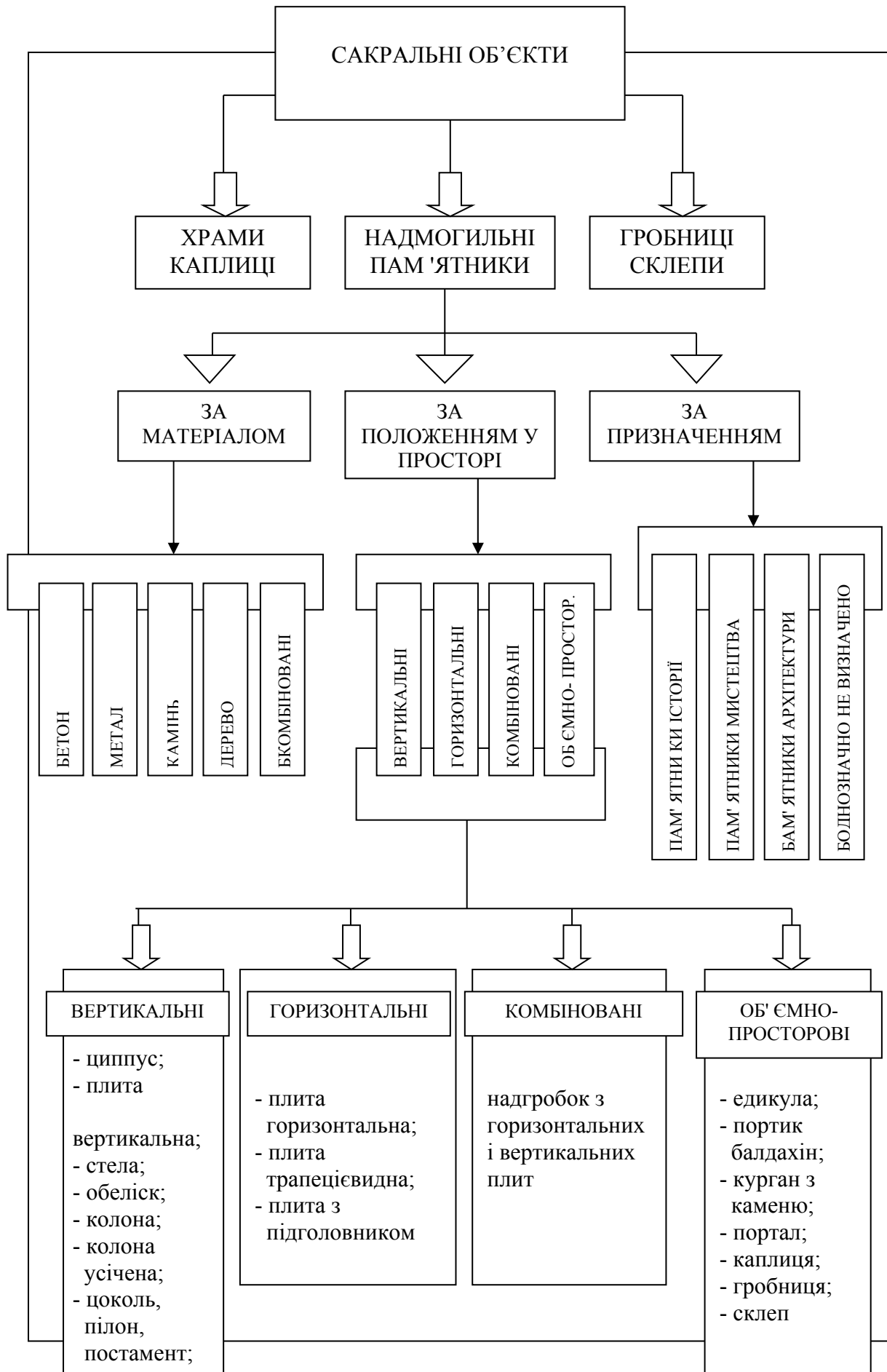
1. Станкевич М. Є. Автентичність мистецтва. Питання теорії пластичних мистецтв. Вибрані праці. Спілка критиків та істориків мистецтва. Львів– 2004.
2. Українська хрестологія. Мистецтвознавчі дослідження. Спец. випуск Народознавчих зошитів Інституту народознавства НАН України. За редакцією С.Павлюка, та М Станкевича. Львів, 1997.
3. Попельницька О. Стан вивчення в Україні спеціальної історичної дисципліни ставрографії: постановка проблеми : [Електронний ресурс] / О. О. Попельницька // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського – Електрон. дан. – 14.03.2013. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/4927?show=full>, – вільний. Загол. з екрана. – Мова укр. (з інтернету)
4. Проценко Л. Історія київського некрополя / Л. Проценко. – К.: Національна академія наук України, інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1995. – 412 с.
5. Проценко Л. А. Лук'янівське цивільне кладовище. Путівник / Л. Проценко, Ю. Костенко. – К.: Інтерграфік, 1998. – 144 с.
6. Івакін В. Християнський поховальний обряд населення давньоруського Києва (XI-XIII ст.) / В. Івакін // Археологія : науковий журнал з проблем археології та давньої історії. – К., 2008. – Випуск 3. – С. 60–75.
7. Авдеев А. Древнерусские надгробия: [Електронний ресурс] / Александр Авдеев // Церковный вестник. – Електрон. дан. – 15. 08 2012. – Режим доступу: http://www.e-vestnik.ru/history/drevnerusskie_nadgrobiya_5455, – вільний. Загол. з екрана. – Мова рос. (з інтернету)
8. Жадько В. О. Некрополь на Байковій горі : літературно-публіцистичне видання / В. Жадько. – К. : Фенікс, 2008. – 312 с. : іл.
9. Івакін В. Г. Християнський поховальний обряд населення давньоруського Києва (XI – XIII _нг.) // Археологія. – 2008. – №3. – С. 60-75.
10. Кульова В. Національний некрополь // Урядовий кур'єр. – 2007. – №66 (13 квітня). – С.8-9. – Лук'янівський цвинтар
11. Сіткарьова О. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської Лаври // Мистецтвознавство України : Зб. наук. праць Інститут проблем сучасного мистецтва АМУ. – К. : СПД Пугачов О.В., 2006. – Вип. 6-7. – С. 503-510. –
12. Турчин В.С. Надгробные памятники эпохи классицизма в России : типология, стиль и иконография // От Средневековья к Новому времени. – М., 1984. – с. 211-228.

Таблиця 1

 <p>The photograph shows a tall, rectangular stone with a cross on top. The line drawings show two views of the stone: a front view with a cross and a side view with a stepped base. A small square plan view is also shown.</p>	 <p>The photograph shows a dark, ornate stone with a cross and a decorative base. The line drawings show two views of the stone: a front view with a cross and a side view with a stepped base. A small square plan view is also shown.</p>
<p>Надгробок Георгія Миколайовича Дубинського (ділянка 2-35)</p>	<p>Надгробок лікаря Івана Богдановича (ділянка 3-16)</p>
 <p>The photograph shows a tall, rectangular stone with a cross on top. The line drawings show two views of the stone: a front view with a cross and a side view with a stepped base. A small square plan view is also shown.</p>	 <p>The photograph shows a tall, rectangular stone with a cross on top. The line drawings show two views of the stone: a front view with a cross and a side view with a stepped base. A small square plan view is also shown.</p>
<p>Надгробок поручика Йосипа Туманова (ділянка 3-18)</p>	<p>Надгробок Ганни Акимівни Подвойської (ділянка 1-19)</p>

Таблиця 2-12

Композиційні та типологічні різновиди православних надгробків

ОБОБЩЕННАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТИПОЛОГИЧЕСКИХ И КОМПОЗИЦИОННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРАВОСЛАВНЫХ НАДГРОБИЙ

V. Us

В статье освещаются вопросы обобщения существующих терминологических понятий по классификации православных надгробий по типологическим и композиционным характеристикам. Словарь терминов и понятий сакрального искусства постоянно видоизменяется. Некоторые определения, рассматриваются в соответствии с существующими принципами проектирования надгробий.

GENERALIZED CLASSIFICATION OF TYPOLOGICAL AND COMPOSITIONAL CHARACTERISTICS OF ORTHODOX GRAVESTONES

V. Us

The article highlights the issues of generalization of existing terminological concepts on classification of Orthodox gravestones by typological and compositional characteristics. Glossary of terms and concepts of sacred art is extended. The certain definitions are reviewed according to the current guidelines of designing tombstones.